

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ ЖІНКИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ДЕРЖАВІ

КУДІН Сергій Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теоретико-правових дисциплін, Державний податковий університет

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>

СТАРОСТЮК Алла Вікторівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теоретико-правових дисциплін, Державний податковий університет

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9750-7961>

МАРТИНЮК Олексій Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теоретико-правових дисциплін, Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9160-3525>

УДК 340.5

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.2.2

Виявлено, що в період Середньовічної держави (для України – період Литовсько-Руської держави і Речі Посполитої) відбувається еволюція філософсько-правових уявлень про соціальну цінність жінки, зокрема, спостерігається поєднання антропоцентричних, гуманістичних та аксіологічних елементів у розумінні її призначення і результатах її діяльності. Доведено, що за доби XV – першої половини XVII ст. порівняно із періодом Київської Русі істотно змінилась конкретно-історична ситуація, яка вплинула на інше розуміння соціальної цінності жінки: складаються феодальні відносини і формуються стани, притаманні феодализму; різні утиски, наявність ворожого Степу спричинює появу запорозьких козаків; держава протягом усього періоду була відносно централізованою; відбувається експансія католицизму та колонізація.

Ключові слова: середньовічна держава, історія, соціальна цінність, жінка, родина, соціальна культура, рівність можливостей

Актуальність дослідження

Проблема соціальної цінності жінки, осмислення її статусу в суспільстві завжди

було актуальним у різні історичні епохи, насамперед, у соціумах, у яких жінка мала гендерну рівність та могла реалізувати свої права. Показовим у цьому сенсі був період XVI ст., коли українські землі перебували у складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої. Адже саме в цей час відбувались процеси законодавчого урегулювання сімейно-шлюбного, цивільного та кримінально-правового статусу жінки, встановлення її спадкових прав тощо, що відобразилось і на сутності розуміння соціальної цінності жінки. Великий вплив на ці процеси мали ідеї ренесансного гуманізму, правові традиції Київської Русі, рецепція норм права західноєвропейських держав тощо. Актуальним для періоду Середньовічної держави є гендерний фактор, пов'язаний із спробами законодавчого закріплення рівних для чоловіків і жінок прав у різних сферах життєдіяльності соціуму, у тому числі – й правовій.

Мета статті

Виявити історично-правові умови формування соціальної цінності жінки у Середньовічній державі.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що в період існування Середньовічної держави філософсько-правова думка розвивалась під впливом ідей Ренесансного гуманізму. У філософсько-правовому аспекті цей період слід осмислювати як низку учень, автори яких обґрунтовували земне стихійне самоутвердження людської особистості та її прагнення охопити і осягнути світ у його цілісності.

Період Ренесансу пов'язують з розповсюдженням у філософській та культурній сферах ідей гуманізму, які стверджували право людини на щастя, самовираження, вільний від релігійних обмежень розвиток наук і у рамках якого було сформовано поняття людини як вищої цінності, творця власної долі.

Варто зауважити, що розповсюдженню ідей Ренесансного гуманізму в період існування Середньовічної держави сприяли ряд передумов. Серед них ряд українських учених називають низку факторів тодішнього соціально-економічного, політичного, релігійного і культурного життя, які впливали на формування відповідної духовної культури [1; 2, с. 20; 3, с. 14].

Ідеологічну базу поширення антропоцентричних поглядів в Україні у ренесансній та гуманістичній формі становила традиція, що поступово складалась у країнах Західної Європи і розповсюджувалась через Польщу. При цьому, суттєвий вплив справила філософсько-правова думка Київської Русі. Зокрема, ще з періоду Київської Русі філософсько-правова традиція звертала увагу на проблеми людини, її самопізнання, на розуміння її сутності, мети життя, проблемах свободи вибору, індивідуального та особистого в людині.

Як справедливо зазначає В. Литвинов, розвиток ренесансного гуманізму в Україні у XV – першій половині XVII ст. пройшов два етапи:

- на першому (до середини XVI ст.) гуманістів більше цікавлять суспільно-політична, конфесійна та етична проблематика;

- за часів другого періоду (від другої половини XVI ст. – до початку XVII ст.) відбувається інтенсивна розробка ранніх гуманістичних ідей у переплетенні з реформаційними, а також з ідеями візантійського Відродження. На цьому етапі з'явилися просвітницькі, наукові, літературні й освітні об'єднання; характерною ознакою того часу стало активне формування історичної самосвідомості українського народу, розвиток ідеалу гуманістичного патріотизму [4, с. 13 – 14].

Філософсько-правове розуміння цінності людини в Україні у XV – першій половині XVII ст. набуває розвитку: у цей час воно поступово еволюціонує у сторону поєднання антропоцентричних та аксіологічних елементів. Слід зазначити, що деякі вітчизняні вчені вважають, що зміст осмислення людини у цей час відображається в антропоцентричному індивідуалізмі [5, с. 9; 6, с. 15]. Разом з тим, ренесансний гуманізм не міг стати духовною програмою саморозвитку кожної людини, адже він був зорієнтований на творчу еліту і тому характеризувався вузькою кастовістю, а українські гуманісти були лише елітарною групою світських інтелектуалів [7, с. 121 – 122; 8, с. 54].

Ясно, що в період Середньовічної держави гуманістичні ідеї про свободу і рівність для всіх не могли відповідати інтересам привілейованих феодальних верств населення – магнатам і шляхті. Так, у першій половині XV ст. суспільно-політичне і правове життя українських земель ґрунтувалось, в основному, на демократичних нормах звичаєвого права, Руської Правди, які підтверджувались обласними привілеями князів Великого князівства Литовського.

Але ситуація починає істотно змінюватись з другої половини XV ст. Магнатсько-шляхетський стан перетворюється на замкнену групу, яка захоплює як політичну владу, так і земельну власність. Спочатку це санкціонується становими привілеями великих князів і королів, а у XVI ст. було видано три редакції Литовського Статуту, Статут на волюки 1557 р., у яких остаточно було закріплено її політичну першість, а

селянство у своїй основі було закріпачено і втратило свої ділянки.

Філософсько-правове розуміння соціальної цінності людини тих часів стало ідеалізованим відтворенням того, що має бути. Проте, не варто забувати про історично-конкретну ситуацію, що склалась в українських землях у XV – першій половині XVII ст.

Йдеться, передусім, про спеціалізацію напрямів діяльності жінки, її призначення і результат діяльності залежно від її приналежності до різних верст населення. Ця спеціалізація залежала від низки факторів.

1. Вона була притаманна і для діяльності жінок у період Київської Русі. У той час діяльність для забезпечення інтересів Русі проводили великі княгині та княгині – дружини місцевих князів. В основному, вони займались дипломатичною, зовнішньополітичною, культурно-просвітницькою діяльністю, налагодженням торговельних стосунків з іноземними країнами, управлінням державними справами, злагодженням соціальних протиріч, фіскальною політикою, проблемами християнізації Русі.

Натомість, вільні жінки-простолюдинки займались господарством, народженням і вихованням дітей, створенням позитивного мікроклімату в сім'ї, збереженням народних традицій. Істотні зміни відбулись у XV – першій половині XVII ст. Поступово, але неухильно змінилась соціально-економічна ситуація в українських землях, що увійшли до складу Великого князівства Литовського, а згодом – до Речі Посполитої.

У XVI ст. в Україні формуються класичні феодальні відносини, виникають стани. Утворюється привілейований стан магнатів і шляхти; з іншого боку, існує й прошарок особисто вільного населення (міщани, реєстрові козаки та інші). Крім того, низка факторів як внутрішнього (утиски панів), так і зовнішнього характеру (наявність ворожого Степу) покликала виникнення вільного по факту стану запорізького козацтва. Але величезну масу мешканців склали безправні кріпаки-«хлопи» й їх дружини.

У цьому зв'язку достатньо цікавою, а разом з тим, і дискусійною, є думка, яку висловила українська дослідниця Д. Кохан, яка зазначила, що становище жінки в українській сім'ї зумовлене особливими господарсько-майновими правами; володіння рухомим і нерухомим майном, контроль над певною господарсько-виробничою сферою та змога розпоряджатися деякими грошовими сумами сприяли доволі високому статусу заміжньої жінки-господині [9, с. 117].

Взагалі, зазначене є справедливою тезою, але не враховує історичних реалій періоду, що досліджується. Таку ідеальну конструкцію можна застосувати, якщо мова йде про жінок, що належали до привілейованих верств населення, вільних міщанок або козачок. Але ніяким чином це не стосується жінок-кріпачок, адже слід нагадати, що все майно, яке перебувало у володінні кріпацької сім'ї, належало її пану. Тому, і юридично, і фактично, невільні жінки якраз-то й були позбавлені можливостей до отримання високого статусу в тодішньому феодальному суспільстві.

Усі названі групи населення різнились соціальним статусом, правовим положенням, участю у здійсненні політичної влади, наявністю земельної власності тощо. Це якраз і зумовило відмінності в призначенні та корисності жінок, що належали до названих груп населення, отже, можна прослідкувати і різний зміст їхньої соціальної цінності.

2. Істотно змінилась державно-політична складова в досліджуваний період. Якщо Київська Русь принаймні до другої чверті XII ст. була відносно централізованою державою, то потім настають часи роздробленості. Якраз у період централізації княгині, що очолювали країну, могли проявити себе як дипломати, проводити фіскальну політику, займатись економічною діяльністю тощо.

Натомість, у Литовсько-Руській державі (приблизно, з другої половини XV ст.), тим більше – у Річі Посполитій, центробіжних процесів не відбулось. Адже склався доволі потужний державний апарат (великий князь (король), «Пани-Рада» (се-

нат). Звісно, існували потужні магнатські осередки, які були повновладними володарями у своїх маєтностях, але їм було не вигідно проводити політику децентралізації з двох основних причин: небезпеки селянсько-козацьких повстань та нападів татар й інших сусідніх держав.

Зазначене накладало свій відбиток і на діяльність жінок, що належали до магнатсько-шляхетського стану: юридично і фактично державою управляли чоловіки, вони проводили дипломатичну діяльність, керували економічною сферою, здійснювали фінансову політику тощо.

Тому-то ми й не маємо достеменних свідчень, що такі види діяльності здійснювали дружини володарів держави. Відповідно, напрями діяльності жінок-шляхтянок переносяться в іншу площину, змінюється їх призначення, корисність.

3. Зовнішня загроза українським землям зі сторони татар з Кримського ханства, які здійснювали грабівницькі набіги з півдня, вбиваючи людей, тягнучи їх в неволю; тисячі українців й українок опинились в Османській імперії, були продані в рабство в інші країни. Це з історичною закономірністю зумовило (разом із посиленням соціального, національного, релігійного гніту з боку феодалів) формування оборонців України – стану козацтва. Разом же з козаками готовими дати відсіч були й жінки-козачки. Таким чином, формується напрям діяльності жіноцтва, пов'язаний з обороною власної землі.

4. Одним з елементів історичної специфіки існування українського суспільства в період Середньовічної держави є постійна експансія католицької, а після Берестейської унії 1596 р. – греко-католицької релігії в українські землі. Це був період перманентної боротьби православної церкви за збереження своїх прав. Такий хід подій наклав свій відбиток і на появу доволі важливого напрямку діяльності, передусім, українських жінок-шляхтянок, які залишились патріотками: захист православної церкви, її підтримка й опіка, фінансова допомога, популяризація православної релігії, створення нових осередків православ'я, у яких

поміж іншим мали дістати збереження і розвиток українська мова і культура.

Висновки

1. У період Середньовічної держави (для України – період Литовсько-Руської держави і Речі Посполитої) відбувається еволюція філософсько-правових уявлень про соціальну цінність жінки, зокрема, спостерігається поєднання антропоцентричних, гуманістичних та аксіологічних елементів у розумінні її призначення і результатах її діяльності.

2. За доби XV – першої половини XVII ст. порівняно із періодом Київської Русі істотно змінилась конкретно-історична ситуація, яка вплинула на інше розуміння соціальної цінності жінки: складаються феодалні відносини і формуються стани, притаманні феодализму; різні утиски, наявність ворожого Степу спричинює появу запорозьких козаків; держава протягом усього періоду була відносно централізованою; відбувається експансія католицизму та колонізація.

Література

1. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 472 с. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://litopys.org.ua/lytv/lyt06.htm>

2. Сугрובה Ю. Ю. Діалогічність західно-європейської та української антропоцентричної парадигми в культурі Відродження. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 198. С. 20 – 24.

3. Майданюк І. З. Проблема волі у філософській культурі України IX – ХУІІІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії». Львів, 2003. 22 с.

4. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Київ, 2003. 31 с.

5. Возняк С. М. Антропоцентризм філософської думки України: ретроспектив-

ний погляд. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2011. № 3 (15). С. 7 – 15.

6. Попадинець Г. О. Український світоглядно-філософський гуманізм як засада розвитку національної правової культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2007. 22 с.

7. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2009. 686 с.

8. Дутчак М. В. Гуманізм: сутність, еволюція, технології. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Серія : «Економіка і економічні науки»*. 2007. С. 52 – 59.

9. Кохан Д. Шляхетне ставлення до жінки в науково-педагогічній літературі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. Вип. 20. Т. 2. С. 114 – 119.

SUMMARY

It is revealed that during the period of the Medieval State (for Ukraine - the period of the Lithuanian-Russian State and the Commonwealth), there was an evolution of philosophical and legal concepts of the social value of women, in particular, there is a combination of anthropocentric, humanistic and axiological elements in understanding their purpose and the results of their activities. The Renaissance period is associated with the spread of humanist ideas in the philosophical and cultural spheres, which affirmed the human right to happiness, self-expression, and the development of sciences free from religious restrictions, and within which the concept of man as the highest value, the creator of his own destiny, was formed. It is explained that the ideological basis for the spread of anthropocentric views in Ukraine in the Renaissance and humanistic form was the tradition that gradually developed in Western Europe and spread through Poland. At the same time, the philosophical and legal thought of Kyivan Rus had a significant impact. In particular, since the period of Kyivan Rus, the philosophical and legal tradition has paid attention to the problems of man, his self-knowledge, understanding of his essence, the purpose of life, the problems of freedom of choice, individual and personal in man. It is proved that during the fifteenth - first half of the seventeenth century, compared to the period of Kyivan Rus, the specific historical situation changed significantly, which influenced a different understanding of the social value of women: feudal relations were formed and the estates inherent in feudalism were formed; various oppressions, the presence of the hostile Steppe caused the emergence of the Zaporozhian Cossacks; the State was relatively centralized throughout the period; Catholicism and Polonization were expanding. It is revealed that one of the elements of the historical specificity of the existence of Ukrainian society during the period of the Medieval State is the constant expansion of the Catholic, and after the Union of Brest in 1596 - the Greek Catholic religion in the Ukrainian lands. It was a period of constant struggle for the Orthodox Church to preserve its rights. This course of events also left its mark on the emergence of a rather important area of activity, primarily by Ukrainian women nobles who remained patriots: the defense of the Orthodox Church, its support and care, financial assistance, popularization of the Orthodox religion, and the creation of new centers of Orthodoxy, in which, among other things, the Ukrainian language and culture were to be preserved and developed.

Key words: medieval state, history, social value, woman, family, social culture, equality of opportunities